

Т. ТАРАН ЧУДОТВОРНЕ ПОВЕРНЕННЯ

Ми переживаємо нині «чудотворне повернення» інтересу науковців до проблем людини в історії культури і «чудотворне повернення» до активного громадського життя церковної літератури, зокрема легенд.

Терміном «legenda» (з новолатинської — уривок, призначений для читання) спочатку позначали уривки з Біблії, із житій святих, які зачитувались під час церковної відправи, щоб повернути слухачів до життя праведного. Потім так називали будь-які короткі релігійно-дидактичні оповідання, в яких події відбувалися з волі Бога, Богородиці, святих, ангелів або демонів чи під впливом магічної дії християнських емблем. Тож легенда за походженням — суто християнський жанр, який з часом вийшов за межі християнської літератури. Події, про які розповідається в легендах, можуть бути об'єктивно фантастичними, але суб'єктивно, у сприйнятті оповідачів і слухачів давнього часу, вони ніби реальні, історичні. Скажімо, у збірнику оповідних прикладів, вибраних із казань А. Радивилівського¹, виділяється легенда 12, у якій розповідається про дивовижне повернення молодого хлопця з турецької неволі. Поривом духу, вольовим зусиллям і безмежною любов'ю земля мати спонукала Матір Божу вивести її сина із в'язниці і привести «на тихі води, на ясні зорі, у край веселий...».

Для А. Радивилівського дивовижні видіння — доказ існування та всесильності Бога і всіх сил небесних. Проповідник не подає детальних психологічних характеристик персонажів; зміни їх душевних настроїв у критичних ситуаціях виражаються переважно через різноманітні дії або репліки. Стилеві легенди властиві часто вживані синонімічні дієслівні ряди (плачут, ляментуют... (в) молитвах своїх удадут), особливе наголошення позиції дієслова в реченні.

Емоційна напруга легенди 12, вся незвичайність ситуації знаходять відповідне вираження у складних переплетіннях синтаксичної структури, у використанні афективних конструкцій. Це і речення зі словами-вигуками («О Боже мой! Як много...»); і різноманітні повтори («О вызволене з неволѣ сына моего частом тебѣ в молитвах моих докучала, частом тебѣ поздоровлене аггелское офѣрвала, а тысь еще дотуль мѣзерной рабы своей не вспомогла»). Це також сегментовані речення («Ово ж поступлю так: Яко сын мой мнѣ ест взятый, так и я сына твоего себѣ озму, в заставу за сына моего, в вязеню будучого положу»); і еліптичні конструкції («И так от Маріи потѣшеною в своем утрапеню зостала», «И для того на похвалу ей спѣвають: «Радуйся, плѣненных избавленіє»); і парцельовані або приєднувальні речення, що зумовлені спонтанністю мовлення («Чили то я едина естем у тебе, матки милосердія, взгарженою? Что раз з плачем и великим жалем сердца моего прошу за сына моего твоєї помощи и ратунку, а не отношу»).

Властиві легенді проповіді, синтаксичні фігури, як ознака літературно обробленої мови, а саме: 1) градація: «Дѣво пренайчистшая, патронко и великая добродѣйко моя!»; 2) анафора та полісидентон: «И тоє мовячи, ближей ку образу приступит и образ дитяти, которого Марія на руках своих пѣствовала, одобравши, додому занесла и, в бѣлое чистое полотно увивши, в скринѣ своей замкнула, тѣшачися барзо оттул, же добрую заставу за сына своего мает. И кгда его пилно вартовала, алыть наступуючей ночи преблагословенная дѣва Марія младенцу оному, в вязеню и неволѣ будучему, покажется и, двери вязеня отворивши, мовит» (у ролі анафори — єдинопочатку — виступає сполучник «и», функціональне значення якого близьке до підсилювальної частки); 3) синтаксичний паралелізм: «Як много ест // тепер маток утрапленных, который, видячи сыни свои и дщери в неволю турецкую и татарскую позабыраныи, плачут, ляментуют, а ено ся в горячих молитвах своих удадут до пречистой матки сына твоего, мовячи: «Молим, раби твои, и прекланяем колѣнѣ сердца нашего,

¹ А. Радивилівський закінчив Києво-Могилянську колегію наприкінці 40-х років XVII ст., а в 1656 р. його запросили на посаду постійного проповідника Києво-Печерської лаври. Він видав дві книги проповідей: «Огородок Маріи богородицы...» (1676) та «Вѣнецъ Христов...» (1688).

приклони ухо твое, чистая, и спаси в скорбех погружаемая»,— зараз бывають от неї потішени, сынов и дщерій своих за помістю єї высвобоженных оглядають».

Грамматична організація цих складних синтаксичних сполук характеризується певними смисловими скріпами, повторюваністю сполучників, симетрією скріп, що наявні в розгорненій частині єдності, і тим, що приєднують завершальну частину (а єно (тільки що)...— зараз). Помічаємо тут і не анафоричні повтори (образу — образ, сыни свои и дщери — сынов и дщерій своих), знаходимо уточнення і підхоплені як засіб організації великих синтаксичних сполук (матѣри оповѣдѣл. Матка, обачивши...). Стилїстичної довершеності легенді 12 надають лінійні синтаксичні паралелізми — з'єднання однорідних чи однотипних за структурою речень, зіставлення, протиставлення.

Фольклорно-пісенна ритмомелодика створюється лінійно-динамічними структурами, в яких дієслово стоїть на початку речення або займає кінцеву позицію, а всі залежні від дієслова-присудка члени речення, зокрема й підмет, розташовуються у препозиції: «Выйди отсюль, а матери своей повѣж, абы мнѣ сына моего вернула, поневаж я ей тебе отдаю», «Дякую вам, госпоже найласкавшая, жесь мнѣ сына моего отдала». Із 22 речень оповіді 13 закінчуються особовими дієсловами (*мовит, положку, оглядают* і т. ін.), 2 речення — дієприслівниками (*мовячи*); багато подібних конструкцій нараховується і в підрядних та сурядних частинах складних речень.

Поряд із синтаксичними структурами фольклорного, розмовного характеру А. Радивилівський уживає значну кількість дієприкметникових зворотів (їх 14), які є ознакою книжної фрази: «матка, будучи барзо фрасовливою», «усилие просячи, абы єї высвободила сына». Таким чином досягається органічне поєднання книжного та живомовного синтаксису.

Перевага паратаксису (сурядності) над гіпотаксисом (підрядністю) — це властивість давньоруської мови, творів фольклорних, а в даному випадку вона виступає додатковою прикметою розмовності, емоційності мовлення, літературно опрацьованого.

Казнодії другої половини XVII ст., орієнтуючись на емоційне зворушення і здивування слухачів, часто, проте, затемнювали зміст висловлювання, користувалися такими художніми прийомами бароккової літератури, які в наступну добу зазнавали критики. Так, Ф. Прокопович у лекціях «Про риторичне мистецтво» найхарактернішими вадами творів другої половини XVII ст. вважав хворобливу містичність, надмірну емоційність та неісторичність.

У староукраїнських казаннях, безперечно, присутні вищі соціальні почуття — емоції спільного пошуку істини. Чисто суб'єктивні афекти прагнуть до самовираження незалежно від співрозмовника. На відміну від них «емоція впливу, звернена до адресата, не руйнує предметно-логічного змісту мови, а навпаки, сприяє його засвоєнню адресатом». Підкреслюючи комунікативне спрямування речення синтаксичними та інтонаційними засобами, промовець емоційно оцінює власне повідомлення. Хоча логіка начебто протистоїть емоціям, проте існує зв'язок між логіко-граматичною структурою та емоційністю.

Як відомо, потреба людини в емоційному насиченні визначає спрямованість розвитку особистості. Самоцінність емоцій полягає в тому, що вони допомагають орієнтуватися у зовнішньому світі, і одночасно вони необхідні для підтримання життєздатного внутрішнього стану людини — істоти не тільки розумної, але й духовної. Позитивні та негативні емоції становлять невід'ємну функцію існування людини як цілісної духовної особистості і як біологічного виду.

Неувага до емоційних елементів у мові та мовленні — це прямий наслідок ставлення до людської особистості як до чогось другорядного, що приноситься в жертву часто міфічним інтересам держави чи колективу. У «Філософському словнику» (К.: Головна ред. УРЕ, 1986.— С. 728) сутність людини визначається як «сукупність усіх суспільних відносин». Проблеми взаємозв'язку суспільства і особи як рівноправних суб'єктів взаємодії актуалізуються в усіх сферах людської діяльності, зокрема і в сфері науки про мову. Перед антропологічно орієнтованим гуманітарним мовознавством постає нині завдання популяризувати позитивні стилєві особливості староукраїнських казань другої половини XVII ст., і найперше — це вміння передавати широкі спектри емоцій, експресію духовних поривань.